

Andrzej Zbonikowski* <https://orcid.org/0000-0003-3233-2387>

Ryzyko jako współczesny wymiar decyzji edukacyjno-zawodowych młodzieży

W artykule przedstawiono czynniki ryzyka związane z podejmowaniem decyzji zawodowych przez młodych ludzi. Autor, stawiając hipotezę, że postmodernistyczna rzeczywistość naraża młodych ludzi na decyzje nieadekwatne do ich potrzeb, osobowości, zdolności i predyspozycji, uznał, że należy dowiedzieć się więcej o źródłach ryzyka, a także wskazać kierunki jego minimalizacji. Jako szczególnie zalecane działania minimalizujące ryzyko związane z podejmowaniem decyzji zawodowych przez młodych ludzi autor wymienił rozwój osobistych kompetencji uczniów, poszerzenie ich samoświadomości oraz doradztwo edukacyjno-zawodowe wspierające podmiotowość młodych ludzi.

Słowa kluczowe: młodzież, decyzje edukacyjno-zawodowe, doradztwo kariery

Wprowadzenie

Decyzje edukacyjno-zawodowe młodzieży w naturalny sposób wpisują się w obszar zainteresowań nauczycieli, wychowawców i rodziców. Trudno zakwestionować wagę podejmowanej decyzji i jej znaczenie dla dalszych losów młodego człowieka, dlatego też prowadzone są różne działania zorientowane na wsparcie uczniów w wyborze szkoły i zawodu. W polskiej oświacie funkcjonuje wewnątrzszkolny system doradztwa zawodowego, obejmujący szkoły podstawowe i ponadpodstawowe (w starym systemie – gimnazja i szkoły ponadgimnazjalne), a w 2017 r. Ministerstwo Edukacji Narodowej wprowadziło do ramowych planów nauczania obowiązkowe zajęcia z doradztwa zawodowego dla uczniów klas VII–VIII szkoły podstawowej oraz uczniów szkół ponadpodstawowych (regulacja zawarta w Roz-

---

* Dr Andrzej Zbonikowski – Katedra Psychologii, Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi; Narodowe Forum Doradztwa Kariery.

porządzeniu MEN z dnia 28 marca 2017 r. w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół; Dz.U. z dn. 31 marca 2017 r. poz. 703). Ponadto do uczniów klas I–VI szkoły podstawowej kierowane są (aczkolwiek w różnym zakresie) zajęcia obejmujące orientację zawodową, a do przedszkolaków – elementy preorientacji. Systemowość prowadzonych działań nie tylko wskazuje na duże znaczenie decyzji edukacyjno-zawodowych, ale również implikuje konieczność trafnej diagnozy warunków podejmowanych decyzji, tak aby możliwe było adekwatne i skuteczne wspieranie uczniów. Jednym z kluczowych wymiarów szeroko rozumianego procesu wyboru szkoły i zawodu jest tu ryzyko, bezpośrednio wynikające zarówno z realiów społeczno-gospodarczych i edukacyjnych, jak i psychospołecznych kompetencji samych uczniów. Co ciekawe, dotyczy ono nie tylko młodzieży, ale i dorosłych (rodziców, doradców zawodowych, uczniów) zaangażowanych w proces decyzyjny. Dla ucznia (decydenta) ryzyko oznacza możliwość dokonania wyboru nieadekwatnego do własnych potrzeb i posiadanych zasobów (zdolności, predyspozycji, zainteresowań). Z kolei dorośli mogą urzeczywistniać ryzyko poprzez podejmowanie różnych zachowań ryzykownych polegających na nieprawidłowym wspieraniu uczniów, jak chociażby – w skrajnym przypadku – odbieraniu młodemu człowiekowi prawa do samostanowienia oraz podejmowaniu decyzji za niego.

Przyjmując szerszą, społeczną optykę, należy zauważyć, że wybór szkoły i zawodu stał się obecnie dla młodych ludzi szczególnie trudny. Współczesne czasy tzw. *płynnej nowoczesności* wiążą się z dużym tempem przemian społeczno-gospodarczych oraz brakiem przewidywalności, utratą zaufania i ryzykiem decyzji warunkowanych społecznie (por. Bauman, 2006: 256–259; Sztompka, 2003: 308–313). Podjęcie decyzji edukacyjno-zawodowej odbywa się w realiach znacznie większego ryzyka niż dawniej, schematy kariery zawodowej ulegają szybkiej dezaktualizacji, a bezpieczna perspektywa wykonywania wyuczonego zawodu przez całe życie nie wytrzymuje konfrontacji z rzeczywistością.

Czym jest decyzja edukacyjno-zawodowa?

Decyzja edukacyjno-zawodowa stanowi szereg czynności psychicznych oraz zachowań zorientowanych na dokonanie wyboru szkoły, studiów i zawodu. Warto zwrócić uwagę na kluczowe właściwości decyzji, tworzące jednocześnie przestrzeń potencjalnych działań podnoszących ryzyko dokonania niewłaściwego wyboru.

- *Decyzja jest procesem, a nie jednorazowym aktem.* Traktowanie decyzji jako czynności podejmowanych jednorazowo, w momencie finalizowania edukacji na danym etapie, wpisuje się w tradycję teorii cechy i czynnika F. Parsonsa (Wojtasik, 2011: 4; Bajcar et al., 2006: 2). Celem działań wspierających, podejmowanych przez doradców zawodowych, wychowawców czy rodziców, miało tu być „dopasowanie” człowieka do zawodu odpowiadającego jego zdolnościom i predyspozycjom. Tymczasem współcześnie należy podkreślić

- czasową rozciągłość decyzji edukacyjno-zawodowej, inicjowanej już na etapie średniego dzieciństwa (por. Super, 2004, za: Paszkowska-Rogacz, 2003: 90). Jak wskazuje Wojtasik (2011: 11), w powyższym kontekście nie jest właściwe mówienie o *wyborze zawodu*, a bardziej adekwatne wydaje się tutaj określenie *konstruowanie kariery*. Warto zauważyć, że współcześnie mamy do czynienia z osobliwością towarzyszącą finalizowaniu decyzji towarzyszących przechodzeniu przez poszczególne progi edukacyjne: wybór kolejnej szkoły i profilu kształcenia formułowany jest jako wstępna deklaracja bądź przybiera płynną, nieokreśloną formę ogólnego kierunku preferencji – do czasu, aż uczeń uzyska wynik egzaminu końcowego na danym etapie. Najbardziej jaskrawo widać to zjawisko w decyzjach maturzystów wybierających uczelnię i kierunek studiów: deklaracja wyboru pozostaje sformułowana wstępnie, po czym następuje odroczenie ostatecznej decyzji do czasu zdania matury i skonfrontowania uzyskanej liczby punktów z wymaganiami uczelni.
- *Decyzja edukacyjno-zawodowa odbywa się w kontekście egzystencjalnym*. Poprzez podejmowane działania młody człowiek dokonuje wyboru ścieżek życiowych, które musi pokonać, dążąc do wyznaczonych celów związanych z edukacją zawodową. Osiąganie obranych celów będzie wpływać na jego satysfakcję z życia, a także w pewnej mierze kształtować jego tożsamość i charakter. Obecne w przekazie medialnym oraz w projektach z zakresu doradztwa określenie *edukacja dla pracy* budzi w tym kontekście zastrzeżenia, jako że to nie praca, ale człowiek i jego życiowa sytuacja powinna być podstawowym punktem orientacyjnym dla edukacji zawodowej. Egzystencjalny wymiar podejmowanych decyzji edukacyjno-zawodowych jest bardzo ściśle powiązany z biograficzną fazą decydenta. Zwrócili na to uwagę tacy autorzy teorii rozwoju zawodowego, jak J.L. Holland czy A. Roe (Paszkowska-Rogacz, 2003: 36–44, 62–70; Wojtasik, 2011: 15). Przejście z jednego na kolejny etap edukacyjny staje się wówczas przełomowym momentem życiowym, określanym w psychologii mianem *punktu przejściowego (transition point)* (por. Trempała, 2011: 39). Jest to ważny moment, związany z doświadczaniem zmiany, mający z reguły duży wpływ na dalsze życie. Czasem staje się on *punktem zwrotnym (turning point)*, bardzo znacząco zmieniającym przebieg życiowej drogi.
  - *Decyzja edukacyjno-zawodowa to wyłanianie się podmiotu decyzyjnego w relacjach: uczeń – dorośli (rodzice, doradca zawodowy, wychowawcy)*. Dokonanie wyboru dalszej ścieżki edukacyjno-zawodowej wymaga przyjęcia odpowiedzialności za własne decyzje i losy. Dla młodego człowieka jest to duże wyzwanie, wymagające przyjęcia podmiotowej postawy wobec dokonywanych wyborów. Jak pokazują badania M. Piorunek (2004, za: Wojtasik, 2011: 56), wobec perspektywy podjęcia decyzji młodzież przyjmuje postawy spolaryzowane: od radości z możliwości samostanowienia, aż po poczucie pustki

i zagubienia. Interesujących danych o emocjonalnej kondycji adolescentów dostarcza także praca J.M. Twenge (za: McCrae, Costa, 2005: 103) oparta na metaanalizie wielu badań nad lękiem i neurotycznością młodzieży, prowadzonych w latach 1952–1993. Autorka badań zidentyfikowała zjawisko systematycznego i dużego wzrostu poziomu neurotyczności i lęku u kolejnych grup pokoleniowych młodzieży studenckiej. Świadczyć to może o coraz większym obciążeniu stresowym towarzyszącym wchodzeniu w dorosłość, uwarunkowanym przemianami cywilizacyjno-kulturowymi.

Przeciwieństwem dla podmiotowej postawy młodego człowieka wobec własnej decyzji edukacyjno-zawodowej jest wchodzenie osób dorosłych w rolę decydenta, co stanowi przykład działań szczególnie ryzykownych. W przypadku doradcy zawodowego polega to na przyjmowaniu dyrektywnego modelu pracy doradczej i podejmowaniu decyzji za osobę radzącą się. Działanie takie rodzi niebezpieczeństwo podjęcia decyzji nieadekwatnej do dojrzałości i aspiracji ucznia (choć może ona być adekwatna do jego zdolności), rodzi także pytanie natury etycznej o odpowiedzialność doradcy za konsekwencje podjętej decyzji. Warto zauważyć, że w praktyce tego typu działanie może spotkać się z bardzo pozytywnym przyjęciem przez ucznia (otrzymał poradę i został zwolniony z podejmowania decyzji), doradcę (skutecznie „dopasował” ucznia do szkoły/zawodu), a nawet rodziców (odczucie ulgi, choć pod warunkiem zaakceptowania decyzji również przez nich). Alternatywną trzecią możliwością stanowi tu relacja dwupodmiotowa, gdzie doradca przyjmuje postawę dialogową i wchodzi w doradczy model konsultanta (Wojtasik, 2011: 72).

Ryzyko decyzyjne związane z osobą ucznia

Decyzja edukacyjno-zawodowa opiera się na trzech zasadniczych filarach: poznaniu własnych zasobów i ograniczeń, zdobyciu wiedzy o zawodach, rynku pracy i perspektywach kształcenia zawodowego, a także na zdolności powiązania wiedzy z obu kategorii i podjęcia adekwatnej decyzji. Jak dowodzi Jones (1994, za: Paskowska-Rogacz, 2003: 34), założenia te można wywodzić z dorobku F. Parsonsa, jednego z czołowych twórców nowoczesnego doradztwa zawodowego.

Wskazana triada jest obecnie powszechnie wykorzystywana w praktyce doradztwa szkolnego. Pozwala ona także wyodrębnić typy decydentów ze względu na spełnienie poszczególnych kryteriów efektywnej decyzji, co ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Decyzje zawodowe a typy osób, które podejmują decyzję zawodową

Poznanie siebie	Poznanie zawodów	„Ja” w zawodzie	Typy osób podejmujących decyzję edukacyjno-zawodową
Tak	Tak	Tak	1. Osoba zdecydowana
Tak	Tak	Nie	2. Osoba ciągle poszukująca (nie potrafi skonfrontować siebie z wymaganiami w zawodach i na rynku pracy)
Tak	Nie	Nie	3. Osoba niedoinformowana
Nie	Tak	Nie	4. Nieznająca siebie (zna szkoły/zawody, ale nie zna siebie)
Nie	Nie	Tak	5. Nieadekwatna (nie zna zawodów ani siebie, ale jest pewna, że sobie poradzi)
Nie	Nie	Nie	6. Zupełnie niezdecydowana (zagubiona; nie zna siebie i zawodów, nie umie skonfrontować siebie z zawodami i rynkiem pracy)

Źródło: Wojtasik, 2011: 41.

Wyodrębnione powyżej typy decydentów można rozpatrywać pod kątem ryzyka podjęcia nieadekwatnej decyzji. Ryzyko to można szacować m.in. na podstawie oceny trudności spełnienia poszczególnych kryteriów. Stosunkowo najprostszym, algorytmicznym działaniem będzie poznanie zawodów (a także sposobów ich zdobywania poprzez edukację zawodową). Zdecydowanie trudniejsza do realizacji jest konfrontacja wiedzy zawodoznawczej z samoświadomością decydenta. Największe ryzyko podjęcia nieadekwatnej decyzji wiąże się jednak z niezajomością samego siebie – własnych predyspozycji, zdolności, osobowości, preferowanych wartości czy indywidualnych potrzeb. Obserwowana w procesie doradczym sytuacja, gdy osoba radząca się „zna” siebie i zawody, a pomimo to jest niezdecydowana, jest *de facto* psychologiczną sytuacją deficytu samoświadomości. Warto przy tym zwrócić uwagę, że trzeci ze wskazanych filarów wykazuje szczególnie dużą podatność na uwarunkowania osobowościowe; wysoka neurotyczność, niska otwartość na doświadczenie czy nadmierna ugodowość potrafią skutecznie wpłynąć na czynności decyzyjne, oddalając młodego człowieka od dokonania dobrego wyboru. Rozpatrując decyzję edukacyjno-zawodową przez pryzmat obciążenia stresowego działającego na decydenta, warto tu także wskazać jeszcze inne zasoby osobowościowe, ściśle związane z radzeniem sobie, takie jak poczucie koherencji, optymizm życiowy czy prężność (*resiliency*) (por. Ogińska-Bulik, Zadworna-Cieślak, 2015: 8–9). Wyłanianie się koncepcji „ja” w zawodzie wydaje się szczególnie nieschematycznym procesem. Brak kompetencji psychologicznych doradcy może w takich przypadkach skutkować impasem w procesie doradczym bądź ukierunkować osobę radzącą się na podjęcie nieadekwatnej decyzji.

We współczesnym doradztwie zawodowym znaczenie samopoznania ucznia jest już dość powszechnie doceniane, co można zaobserwować praktycznie w niemal wszystkich dostępnych programach szkolnego doradztwa zawodowego. Należy tu

podkreślić, że ryzyko nieadekwatnej decyzji nie wynika tylko z deficytu świadomości własnych zasobów i ograniczeń (do tego, niestety, diagnoza doradcza jest często sprowadzana), ale również obejmuje kwestie indywidualnych potrzeb i wartości – a te diagnozować jest dużo trudniej. Z wartościami jednak w szczególnie dużym stopniu związana jest motywacja człowieka do podejmowania działań celowych.

Z deficytem samoświadomości młodego decydenta wiąże się także ryzyko nieprawidłowej samooceny, stanowiącej poznawczy aspekt niedojrzałej samoświadomości (por. Niebrzydowski, 1995: 28). W praktyce doradczej szczególnie dolegliwe są przypadki, w których osoba radząca się prezentuje nieadekwatną samoocenę. W sytuacji, gdy jest ona zbyt niska, mamy do czynienia z postawą lękową wobec decyzji i orientacją na cele poniżej własnych możliwości; mimo zdolności ucznia do osiągnięcia wyznaczonych celów, pojawia się tu ryzyko rezygnacji z marzeń i aspiracji. Z kolei zawyżona samoocena nadmiernie ośmiela decydenta do orientowania się na cele wysokie, zazwyczaj pozostające poza realnymi możliwościami, co wiąże się z ryzykiem porażki. Nieprawidłowej samoocenie towarzyszą zwykle również jej psychologiczne pochodne, jak niska samoakceptacja, obniżone poczucie odpowiedzialności za siebie czy postawa nieasertywna (por. Zbonikowski, 2010: 19–23), co przekłada się także na trudności w relacjach z dorosłymi w kontekście dokonywanych wyborów edukacyjno-zawodowych.

Poza przywołaną triadą czynników o znaczeniu edukacyjnym i psychologicznym należy jeszcze wspomnieć o biologicznym aspekcie rozwoju, który również odgrywa ważną rolę w kontekście ryzyka nieadekwatnych decyzji edukacyjno-zawodowych podejmowanych przez młodzież. Badania nad centralnym układem nerwowym potwierdzają, że adolescencja jest okresem szybkiego dojrzewania i rozwoju plastyczności mózgu, jednak w tym okresie ma też miejsce podwyższone ryzyko negatywnych oddziaływań środowiska – również w aspekcie psychologicznym (Oleszkowicz, Senejko, 2011: 260). Wojtasik (2011: 56) zwraca także uwagę na obserwowaną u adolescentów niedojrzałość kory przedczołowej, która pełną dojrzałość osiąga ok. 25 r.ż., a jest odpowiedzialna m.in. za planowanie i ustalanie priorytetów.

Ryzyko związane z osobą doradcy. Ryzykowne przekonania dotyczące doradztwa

W zawodzie doradcy, tak jak i w innych profesjach związanych z pomaganiem i wychowaniem, szczególnie dużą rolę odgrywa osobista dojrzałość osobowościowa doradcy i umiejętność korzystania z zasobów życiowej mądrości. Brak refleksyjności, zdolności do zdystansowania do swoich problemów lub postrzeganie sytuacji osoby radzącej się przez pryzmat własnej hierarchii wartości to istotne czynniki ryzyka wypracowania nieadekwatnej decyzji edukacyjno-zawodowej. Szczególny czynnik ryzyka stanowi także brak metarefleksji doradczej, związanej ze własną orientacją teoretyczną w pracy z klientem, preferowanym modelem pracy doradczej i wszelki-

mi praktycznymi konsekwencjami, jakie z tego płyną. W dobie popularności technik diagnostycznych i dużą dostępnością narzędzi do samobadania do czynników omawianego ryzyka dołączyć należy brak krytycznej i zdroworozsądkowej postawy wobec wykonywanych czynności diagnostycznych. W praktyce przejawia się to często jako wykorzystywanie narzędzi diagnozy bez znajomości podstaw teoretycznych pomiaru, w przypadku technik normalizowanych – diagnozowanie na podstawie norm przestarzałych lub opracowanych roboczo na małych grupach, a w przypadku technik standaryzowanych – jako niezachowywanie wymaganych warunków badania oraz korzystanie z zagranych technik pozbawionych adaptacji kulturowej.

Odnosząc się krytycznie do pracy doradców, można także wskazać popularne przekonania dotyczące czynności doradczych, które wydatnie podnoszą ryzyko nieadekwatnej decyzji. Poniżej przedstawiono wybrane z nich.

- *Wyniki badania kwestionariuszowego to twarde dane diagnostyczne.* Brak odpowiedniego przygotowania z zakresu diagnostyki przy jednoczesnej dużej dostępności różnego rodzaju kwestionariuszy diagnostycznych powoduje, że doradca ulega pokusie szybkiej diagnozy, która pomoże dopasować złożoną strukturę diagnozowanych właściwości ucznia do prostego schematu. Pomijana jest ocena wartości zastosowanej techniki diagnostycznej i brakuje świadomości, że jej wyniki zawsze należy traktować probabilistycznie.
- *Sesje doradcze to droga prosto do celu.* Brak psychologicznych kompetencji doradcy może sprawiać, że stara się on nie dezintegrować klienta w procesie doradczym; nie odwołuje się on wówczas do tych zasobów decydenta, które naruszają wstępnie zarysowaną wizję kariery. W efekcie ważne cechy osoby radzącej się są pomijane, a decyzja staje się coraz mniej adekwatna.
- *Chcieć znaczy móc.* Tego typu przekonania, pełniące zwykle funkcję motywujących afirmacji, są często spotykane i szczególnie ryzykowne. W sytuacji, gdy radzący się młody człowiek słabo zna swoje zasoby i nie dysponuje adekwatną samooceną, wiążą się one z bardzo wysokim ryzykiem podjęcia niewłaściwej decyzji edukacyjno-zawodowej, narażając decydenta na bolesną porażkę lub wejście na drogę pseudosamorealizacji (por. Zbonikowski, 2006: 238–247).
- *Dobry uczeń ma adekwatną ocenę swoich możliwości.* Działający w tym zakresie mechanizm można interpretować jako unikanie przez doradcę zawodowego dysonansu poznawczego, co w konsekwencji pozwala utrzymać ukształtowany schemat poznawczy obejmujący pozytywne cechy tzw. dobrego ucznia (por. Aronson, 1997: 128–129). Tymczasem wyniki osiągnięte przez ucznia w nauce szkolnej nie są oznaczają, że ma on dobry wgląd we własne zasoby; szczególnie w przypadku uczniów podążających po linii aspiracji rodziców obraz własnych pasji i możliwości ucznia może być zniekształcony.
- *Projektowane wybory wynikają z zainteresowań/zdolności/predyspozycji.* Tego typu przekonanie wynika z przyjętego przez doradcę założenia, że tylko czynniki bezpośrednio powiązane z karierą powinny znajdować się w obszarze

diagnozy doradczej. W ten sposób doradca zwalnia się z powinności uwzględniania bardzo indywidualnych potrzeb klienta oraz rodzinnych uwarunkowań dokonywanego wyboru ścieżki kariery, które to obszary są już znacznie trudniejsze do rozpoznania i wymagają wysokich kompetencji doradcy.

- *Zawsze należy równać ku górze (podejmować kolejne wyzwania, próbować dorównać zdolniejszym itd.)*. W praktyce zjawisko to dobrze uwidacznia się u uczniów kończących naukę w technikach. Wielu z nich ulega poczuciu presji nakazującej podjąć studia, mimo że mają już zdobyty zawód i mogą wejść na rynek pracy, pozostając przy średnim wykształceniu. W odniesieniu do osoby doradcy – ryzykowny charakter tego przekonania wiąże się z założeniem, że można ignorować indywidualne uwarunkowania decyzji edukacyjno-zawodowych.

Oczywiście wymienione przekonania mogą dotyczyć także osób radzących się, jednak w relacji doradca – radzący się szczególnie dużą moc w ich aktywowaniu ma jednak doradca zawodowy, który aranżuje proces doradczy i w przeważającej mierze jest odpowiedzialny za jego przebieg.

Uniwersalne zniekształcenia decyzyjne

Poza omówionymi powyżej czynnikami ryzyka dotyczącymi osoby ucznia bądź doradcy zawodowego można wyodrębnić czynniki bardziej uniwersalne, związane ze specyfiką przetwarzania informacji w procesach decyzyjnych, dotyczące bezpośrednio wszystkich podmiotów uczestniczących w akcie wyboru szkoły i zawodu. W odniesieniu do realnych sytuacji dokonywania przez młodzież wyborów szkoły i zawodu szczególnie istotne wydają się mechanizmy zniekształcające proces decyzyjny poprzez wpływanie na ocenę prawdopodobieństwa sukcesu lub iluzyjne podnoszenie atrakcyjności celu. Ocenę prawdopodobieństwa sukcesu (ryzyka porażki) modyfikuje stosowana dość często *heurystyka dostępności psychicznej* (Lewicka, 2000: 304). Pod jej wpływem jako ryzykowne postrzega się te wybory szkoły/studiów/zawodu, których są znane jako negatywnie doświadczane w otoczeniu społecznym, np. uczeń negatywnie ocenia perspektywę wyboru zawodu strażaka, jeśli osoba z jego otoczenia wykonująca ten zawód demonstruje swoje niezadowolenie z pracy zawodowej. Jednocześnie jako pozytywne postrzegane mogą być zawody prezentowane przez bohaterów filmowych.

Z kolei mechanizmami podnoszącymi atrakcyjność rozważanych wyborów są tzw. *złudzenia walentne* (Kozielecki, 1992: 170–171). Wśród młodzieży wybierającej zawód często spotykaną iluzję można określić następująco: *To, co mało prawdopodobne, jest wartościowe*. Według niej, opcje studiów, specjalności, szkół i zawodów wydają się bardziej atrakcyjne, jeśli są trudno dostępne; zgodnie z przysłowiem, że „trawa rosnąca za płotem wydaje się kowie bardziej zielona”. Dopiero po dokonaniu wyboru danej opcji okazuje się, że przestaje być ona dla decydenta tak atrakcyjna. Inne złudzenie pokazuje, że *to, co nieznanne, jest wartościowe*; młodzież będąca

pod wpływem tej iluzji poznawczej wartościuje wybory tajemnicze, związane z perspektywą przeżycia przygody i poznania czegoś nowego, a ulegają jej zwykle osoby o wysokim poziomie potrzeby poszukiwania wrażeń.

Możliwe kierunki wsparcia młodzieży

Wielowymiarowy charakter ryzyka związanego z decyzjami edukacyjno-zawodowymi wskazuje na konieczność podejmowania różnorodnych działań systemowych, obejmujących zarówno uczniów, jak i nauczycieli i rodziców. Jako najważniejsze kierunki i cele tych oddziaływań należałoby przyjąć:

- respektowanie egzystencjalnego wymiaru decyzji edukacyjno-zawodowych, z uwzględnieniem perspektywy całościowej oraz indywidualnej specyfiki potrzeb uczniów i rodzinnych uwarunkowań decyzji;
- przyjęcie przez dorosłych postawy respektującej podmiotowość nastolatka (doradca zawodowy, wychowawca, rodzic jako *facylitatorzy* adekwatnej decyzji); wspieranie postawy odpowiedzialności nastolatków za własne decyzje;
- wspieranie orientacji zawodowej, stymulowanie rozwoju samoświadomości uczniów i ich adekwatnej samooceny;
- wsparcie uczniów w harmonijnym zaspokojeniu ich potrzeb psychicznych;
- poszerzenie świadomego pola decyzyjnego uczniów poprzez wspólne analizowanie i poznawanie potencjalnych konsekwencji rozważanych wyborów;
- demaskowanie złudzeń i zniekształceń decyzyjnych; racjonalna ocena ryzyka;
- akceptacja lęku i niepewności decyzyjnej; obalenie mitu o nieodwracalnych skutkach wyboru.

Powyższe działania mogą być podejmowane w ramach wewnątrzszkolnego systemu doradztwa: poprzez grupowe zajęcia z zakresu doradztwa zawodowego wynikające z ramowych planów nauczania, a także zajęcia z wychowawcą oraz grupowe i indywidualne zajęcia z doradcą zawodowym. Warto zauważyć, że niektóre cele (związane z zawodoznawstwem lub poznawaniem rynku pracy) mogą być realizowane również w ramach różnych zajęć przedmiotowych. Z kolei w odniesieniu do kompetencji psychologicznych szczególnie wartościowe wydaje się powiązanie działań doradczych ze szkolnym programem wychowawczo-profilaktycznym. Nie sposób też pominąć kwestii edukowania samych nauczycieli w zakresie pożądaných efektów i metod współczesnego doradztwa edukacyjno-zawodowego (od szkoleń rady pedagogicznych aż po kwalifikacyjne studia podyplomowe z zakresu doradztwa).

Podsumowanie

Podejmowanie decyzji edukacyjno-zawodowych przez młodzież stało się w obecnych czasach szczególnie trudne, a przez to obciążone ryzykiem dokonania wyborów

nieadekwatnych do psychologicznej kondycji ucznia i rzeczywistości rynku pracy. Ponowoczesna, płynna rzeczywistość, w której żyjemy, pozbawia młodych ludzi stałych punktów odniesienia, które mogły być oparciem w konstruowaniu kariery jeszcze dla ich rodziców. Z tego względu szczególnie zasadne wydaje się zwrócenie uwagi na ryzyko podjęcia nieadekwatnej decyzji, stało się ono bowiem nieodłącznym i coraz istotniejszym wymiarem procesu decyzyjnego. Wbrew pozorom czynniki ryzyka dotyczą nie tylko osoby ucznia, ale mogą również wpływać ze strony doradcy zawodowego czy wychowawcy.

Wielość czynników omawianego ryzyka, jak i indywidualne uwarunkowania poszczególnych decyzji sprawiają, że nie jest możliwe sformułowanie prostych algorytmów zaradczych. Właściwą odpowiedzią na taki stan rzeczy są przede wszystkim działania budujące szerokie kompetencje osobiste młodzieży, analogicznie, jak ma to miejsce w profilaktyce zachowań ryzykownych (por. Szymańska, 2012: 17–18). Dopiero na nich można oprzeć skuteczne, nowoczesne i kompetencyjne doradztwo edukacyjno-zawodowe. Niezbędne jest także budowanie świadomości zagrożeń wśród samych dorosłych towarzyszących młodemu człowiekowi w podejmowaniu decyzji, tak aby świadczone wsparcie wychowawcze i doradcze odpowiadało współczesnym realiom i potrzebom. Nie obędzie się to bez edukacji dorosłych – pedagogizacji samych rodziców oraz doskonalenia kompetencji doradców i wychowawców, przy pełnej świadomości problemu ze strony osób zarządzających oświatą.

Bibliografia

- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M. (1997), *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Wydawnictwo Zysk i Spółka, Poznań.
- Bajcar B. et al. (2006), *Psychologia preferencji i zainteresowań zawodowych. Przegląd teorii i metod*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa.
- Bauman Z. (2006), *Płynna nowoczesność*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Jones L.K. (1994), *Frank Parsons' Contribution to Career Counseling*, „Journal of Career Development”, nr 4(20).
- Kozielecki J. (1992), *Podejmowanie decyzji*, [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia ogólna*, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Lewicka M. (2000), *Myślenie i rozumowanie*, [w:] J. Strelau (red.) *Psychologia*, t. 2, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- McCrae R.R., Costa P.T. (2005), *Osobowość dorosłego człowieka*, Wydawnictwo WAM, Warszawa.
- Niebrzydowski L. (1995), *Psychologia wychowawcza i społeczna*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. T. Kotarbińskiego, Zielona Góra.

- Ogińska-Bulik N., Zadworna-Cieślak M. (2015), *Rola prężności psychicznej w radzeniu sobie ze stresem związanym z egzaminem maturalnym*, „Przegląd Badań Edukacyjnych”, nr 2(19).
- Paszkowska-Rogacz A. (2003), *Psychologiczne podstawy wyboru zawodu. Przegląd koncepcji teoretycznych*, Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, Warszawa.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 28 marca 2017 r. w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół. Dziennik Ustaw z dnia 31 marca 2017 r. poz. 703.
- Super D.E. (1972), *Psychologia zainteresowań*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Sztompka P. (2003), *Socjologia*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Szymańska J. (2012), *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa.
- Trempała J. (2011), *Natura rozwoju psychicznego*, [w:] J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wojtasik B. (2011), *Podstawy poradnictwa kariery*, Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej, Warszawa.
- Zbonikowski A. (2006). *Proces pseudosamorealizacji młodzieży i dorosłych – źródłem wyzwań dla psychoedukacji i poradnictwa*, [w:] W. Dobrołowicz i in. (red.), *Kreatywność kluczem do sukcesu*, Wszechnica Polska Szkoła Wyższa TWP, Warszawa.
- Zbonikowski A. (2010), *Společne oddziaływania defaworyzujące a poczucie własnej wartości dzieci i młodzieży*, [w:] K. Hirszel, R. Szczepanik, A. Zbonikowski, D. Modrzejewska (red.), *Psychospolečne uwarunkowania defaworyzacji dzieci i młodzieży*, Difin, Warszawa.

Summary

Risk as a modern dimension of career decision-making by youth

This article presents risk factors associated with young people's career decision-making. The author suggests that postmodern reality forces young people to make decisions that don't reflect their needs, personality, abilities and predisposition. Therefore, it is important to learn more about the sources of risk, as well as ways to mitigate risk. The article recommends that students' personal competences should be developed in order to broaden their self-awareness. Educational and vocational counselling that support young people are also called for.

Keywords: youth, career decision-making, career counselling